

УДК 327-047.44(73+4-6ЄС)

Веклюк Марія,
студентка 1-го курсу магістратури
спеціальності «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИН

Німеччина для України - найближчий сусід та надійний партнер. Федеративна Республіка надає найбільшу після США двосторонню допомогу та є найважливішим після Росії торговельним партнером України. Україна для Німеччини - це наріжний камінь європейської архітектури безпеки, країна, з якою вона підтримувала зв'язки ще з часів Київської Русі.

У статті розглянуто українсько-німецькі відносини з моменту їхнього встановлення і дотепер, які наділені певною динамікою, зумовленою розвитком сучасних міжнародних відносин та внутрішньополітичними особливостями обох держав. Початковий період двосторонніх відносин, охарактеризований формальним визнанням України як незалежної держави внаслідок досягнення домовленостей щодо без'ядерного статусу України, змінився конструктивними відносинами між Німеччиною й Україною. Створення ефективного інституційного механізму політичної співпраці у сфері євроінтеграційних проблем та питань двостороннього розвитку, а також розширення кола суб'єктів відносин засвідчили перехід до якісно нового етапу українсько-німецьких відносин. Позитивна динаміка відбувалася завдяки зусиллям і української, і німецької дипломатії, що підтверджує, на нашу думку, взаємне визначення стратегічної перспективи майбутніх двосторонніх відносин.

Ключові слова: українсько-німецькі відносини, Німеччина, Україна, німецька дипломатія, двосторонні відносини, сучасний стан.

Germany is Ukraine's closest neighbor and reliable partner. The Federal Republic provides the largest bilateral assistance after the United States and is Ukraine's most important trading partner after Russia. Ukraine for Germany is a cornerstone of European security architecture, a country with which it has been in contact since the time of Kievan Rus.

This article examines Ukrainian-German relations since their establishment and up to now, which are endowed with certain dynamics, which was conditioned by the development of modern international relations and the internal political features of both states. The initial period of bilateral relations, characterized by the formal recognition of Ukraine as an independent state as a result of reaching agreements on Ukraine's non-nuclear status, has changed with

the constructive relations between Germany and Ukraine. The creation of an effective institutional mechanism for political cooperation in the field of European integration problems and bilateral development issues, as well as the expansion of the range of subjects of relations, testified to the transition to a qualitatively new stage of Ukrainian-German relations. Positive dynamics were due to the efforts of both Ukrainian and German diplomats, which confirms, in our opinion, the mutual determination of the strategic perspective of the future bilateral relations.

Keywords: *Ukrainian-German relations, Germany, Ukraine, German diplomacy, bilateral relations, current state.*

Мета роботи: дослідити українсько – німецькі відносини на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень. Окреслену проблему вивчає як українська, так і зарубіжна історіографія. Зокрема Р. Кривонос у монографії «Німеччина у структурі європейської співпраці» [6, 73-75] аналізує особливості українсько-німецьких відносин з часу здобуття Україною незалежності до 2000 р. А. Кудряченко у статті «Україна-Німеччина: вектор співдії» [8, 149-157] проводить паралель між політикою урядів України та Німеччини, аналізує спільне та відмінне між ними. Його ж праця «Між двома полюсами: деякі питання взаємовідносин України, Польщі, Росії і Німеччини» [7, 14-19] присвячена взаємодії, спільній політиці та її наслідкам для кожної із зазначених країн.

У статті «Kleine Anfrage der Abgeordneten und der Fraktion. Assoziierungsabkommen zwischen der Ukraine und der Europäischen Union» [4] протиставляється офіційна позиція А. Меркель позиціям бізнес-еліти ФРН, зацікавленої у торговельно-економічних відносинах із Росією, розглядається тиск на канцлера з приводу українського питання. С. Фурса у статті «Северный поток-2: опасность проекта для Украины недооценили» [7] розглядає найактуальнішу тему на сьогодні, з'ясовує перспективи проєкту для України, Росії та Європи.

Розгляд обраної теми вимагає огляду широкого спектру джерел. Під час дослідження було використано комплекс міжнародних документів, хронологічні межі яких охоплюють період 1993 – 2019 рр. Серед них: Спільна декларація про основи відносин між Україною і ФРН (1993) , Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС та їх державами-членами (1994) , Документи мінських домовленостей (Мінськ-1, 2014 р., Мінськ-2, 2015 р.) , «Weissbuch» («Біла книга») з оборонних питань 2016 р. та ін.

Результати дослідження

Німеччина та Україна вже багато років поспіль тісно пов'язані між собою не надто інтенсивними двосторонніми стосунками. Попри це всередині Європейського Союзу Німеччина — це важливий і надійний партнер України. Федеративна Республіка Німеччина є як одним із

найбільших інвесторів, так і одним з найважливіших торговельних партнерів України. Німецькі політичні фонди здійснюють інтенсивну проектну роботу в Україні з українськими партнерами.

7 січня 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини. Першим західним посольством в Україні також було посольство Німеччини.

Німецько–українські взаємини не розвивалися інтенсивно. Певний час Німеччина разом з іншими країнами Заходу розглядала вирішення європейських проблем, а також формування відносин з СНД, в тому числі й з Україною, винятково у контексті взаємин з Російською Федерацією. Наприкінці 1992 — на початку 1993 рр. урядові кола ФРН остаточно визначилися щодо помилковості орієнтації на Росію і необхідності розглядати відносини з Україною як самостійний і окремих напрям німецької зовнішньої політики, оскільки без суверенної України неможливо зберегти той статус–кво, який склався в Європі після об'єднання Німеччини, розвалу ОВД, а потім — й СРСР [1].

Врахування об'єктивного стану перехідного періоду і нових геополітичних реалій спонукало урядові кола обох держав до формування політико–правових засад двосторонніх відносин. У цей період розпочалося підписання широкого кола міждержавних угод. Зусилля обох сторін увінчалися офіційним візитом до Києва канцлера Г.Коля на чолі представницької делегації у червні 1993 року.

У ході візиту канцлера було підписано *Спільну Декларацію про основи відносин між Україною і Федеративною Республікою Німеччиною та Договір про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості, науки і техніки*. Вони створили політико–правову базу співробітництва обох країн.

У *Спільній Декларації* обидві сторони підкресливали, що вони впевнені у необхідності будівництва нової, об'єднаної на основі спільних цінностей Європи і перетворення її на континент миру, безпеки і співробітництва. Дві країни виступили з твердими намірами будувати взаємовідносини на обов'язковій міжнародно–правовій основі, керуючись при цьому принципами рівності, недискримінації та взаємної вигоди.

У *Договорі про розвиток широкомасштабного співробітництва* вказувалося, що договірні сторони сприятимуть торгівлі та співробітництву між підприємствами й організаціями обох держав шляхом належних заходів на основі національних законодавств і згідно з міжнародними зобов'язаннями. Сторони зобов'язалися надавати гарантії для експортних кредитів на максимально сприятливих умовах, дотримуючись засад національного і міжнародного права.

Оцінюючи ці два документи, необхідно зазначити, що й дотепер ці дві угоди продовжують залишатися найважливішими договірно–правовими засадами німецько–українського співробітництва [1].

У липні 2000 року в Німеччині відбулися треті українсько–німецькі міжурядові консультації на найвищому рівні. Вони продемонстрували життєздатність і ефективний характер цієї форми міждержавного співробітництва.

Завдяки наполегливій праці урядів та дипломатів обох країн впродовж першого десятиріччя було закладено політико–правову базу міждержавних відносин, яка налічує понад два десятки двосторонніх договорів та угод. Проте необхідно підкреслити, що до цих пір не укладено договору про основи двосторонніх відносин, як це було, наприклад, зроблено у відносинах ФРН із Польщею чи Росією. Українсько–німецькі відносини спираються на згадану *Декларацію* досить загального характеру.

Попри це можна констатувати, що відносини з Україною відіграють важливу роль у пріоритетах Німеччини на Сході. Як свідчить аналіз заяв німецьких державних діячів, німецькі урядові кола вважають, що необхідно, виходячи із зазначених вище стратегічних підходів, допомогти Україні у визначенні і зміцненні її геополітичного становища на двох рівнях, себто через сприяння зближенню з ЄС і НАТО та через субрегіональне співробітництво, насамперед з центральноєвропейськими країнами. Програми типу *Ініціатива «Карпатський єврорегіон»* розглядаються як важливі з точки зору можливості нового перерозподілу сил у Європі після розширення НАТО. З їхньою допомогою Україна швидше наблизитиметься до ЄС і НАТО через міжрегіональну кооперацію [1].

З 2004 по 2008 рр. Україну з робочими візитами відвідала А. Меркель з пропозиціями поліпшення економічного співробітництва держав.

Президент України Віктор Ющенко і Федеральний канцлер ФРН Ангела Меркель наголошували на необхідності продовження переговорів у форматі Україна-НАТО. Про це йшлося на їхній спільній прес-конференції у Києві за результатами переговорів.

Зокрема Ангела Меркель зазначила, що на бухарестському саміті НАТО було ухвалене принципове рішення, що Україна стане членом НАТО. При цьому вона наголосила, що жодна інша країна, яка не є членом НАТО, не може брати участі в дискусії щодо перспектив членства України.

У свою чергу Віктор Ющенко наголосив, що є великий прогрес у переговорах щодо євроатлантичних прагнень України.

Водночас він відзначив, що питання інтеграції України в НАТО є більш чутливим, і сторони дійшли згоди, що необхідно продовжити діалог, у тому числі на найвищому рівні.

«Необхідно формулювати компроміси, йдучи цією дорогою. Я є оптимістом. Ми рухаємося привальною дорогою, дорогою, яка влаштовує європейське співтовариство, Німеччину зокрема. Я переконаний, що і в цьому напрямі ми матимемо спільний успіх», – сказав Віктор Ющенко.

2-4 квітня 2008 року в Бухаресті відбувся саміт НАТО, на якому Рада НАТО ухвалила рішення відкласти до грудня приєднання України і Грузії до Плану дій щодо членства в НАТО. Серед країн, які відмовились підтримати приєднання цих держав до ПДЧ, були Німеччина і Франція [2].

Українські події 2014 р. сколихнули світ, викликавши жорстку та негативну реакцію щодо російського втручання, з боку провідних країн світу як на національному рівні, так і в рамках міжнародних організацій, у т. ч. ООН, ОБСЄ, ЄС та НАТО. Одну з провідних ролей у здійсненні Європейським Союзом тиску на Росію відіграла ФРН. Незважаючи на спроби Москви заперечити свою причетність до подій в Україні, факт збройної агресії Кремля був визнаний переважною частиною міжнародної спільноти.

У цьому зв'язку особливого резонансу в світі викликало звернення президента РФ В. Путіна до Ради Федерації Росії про дозвіл на застосування російських збройних сил на території України, який був негайно та одностайно наданий верхньою палатою російського парламенту. Вражаючим чинником для Заходу стала також і «масова підтримка» дій Кремля проти України у російському суспільстві, як це стверджувалося російськими ЗМІ.

Збройна агресія Росії проти України була сприйнята західними країнами та їх союзниками і партнерами як загроза світовій, регіональній та їх власній безпеці з боку режиму В. Путіна, що вимагало адекватної відповіді Москві. Дії Росії стосовно України були офіційно засуджені більшістю членів провідних міжнародних об'єднань у галузі колективної безпеки та розцінені як окупація українських територій і порушення Москвою усіх норм міжнародного права. Зокрема, саме такі висновки були зроблені в ході засідань Ради Безпеки ООН – 3 та 28 березня 2014 року, ОБСЄ – 20 березня 2014 року, а також Ради ЄС – 21 березня 2014 року (була підписана політична частина Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом).

Провідну роль у здійсненні Європейським Союзом тиску на Росію знову ж таки відіграла ФРН. У своєму виступі в Бундестазі А. Меркель чітко та однозначно звинуватила Росію у провокуванні конфлікту в Україні та порушенні територіальної цілісності Української держави, а також дестабілізації обстановки на всьому Європейському континенті. Водночас вона висловила наміри ЄС посилити санкції проти Росії у разі реалізації Москвою її планів щодо зміни статусу Кримського півострова [3].

З початком російсько-українського конфлікту в порядок денний ФРН включається безпековий формат. 31 січня – 2 лютого 2014 р. відбулася 50-та щорічна конференція з питань безпеки у Мюнхені, на якій Німеччина прийняла рішення щодо розширення участі у військових операціях за кордоном. Намагаючись сприяти владданню протистояння на українській території, спричиненого політичною кризою, А. Меркель 17 лютого 2014 р. у

Берліні провела зустріч з лідерами української опозиції В. Кличком та А. Яценюком, обговоривши з ними шляхи врегулювання ситуації.

6 березня 2014 р. на засіданні Європейської Ради канцлер ФРН підтримала рішення про запровадження трьох рівнів санкцій щодо Російської Федерації, спричиненого анексією Криму [4].

На сьогодні однією з найактуальніших тем є також будівництво «Північного потоку-2». Ще у 2005 р., після приходу до влади А. Меркель сприяла розвитку німецько-російських торговельно-економічних відносин і реалізації проекту «Північний потік» по дну Балтійського моря, що зачіпало українські інтереси. Загалом, у період українсько-російських «газових воєн» 2005-2006 рр. Німеччина не бажала ускладнювати відносини з «Газпромом», хоча й агітувала Росію приєднатися до Європейської енергетичної хартії, яка мала покінчити з монополією на європейському енергетичному ринку [6].

Прокладення «Північного потоку-2» вже розпочато, а на 2020 р. заплановано початок експлуатації. Оскільки він буде пролягати в обхід України, вона може втратити не лише 3 млрд доларів, які зараз щорічно отримує від транзиту газу через свою територію, але й геополітичний важіль впливу. «Частина газу перейде до Турецького потоку, інша до Північного потоку», – заявив представник НАК «Нафтогаз України» А. Коболев (7). Будівництво цього газопроводу різко засудили США, а в Єврокомісії заявили, що він «порушує принципи прозорості, недискримінації та рівного доступу. Україна ж, своєю чергою, продовжує бути надійним партнером і транзитером газу» [8]. Незважаючи на це, Німеччина, Фінляндія і Швеція видали всі дозвільні документи на будівництво і експлуатацію газопроводу. Проти будівництва виступили Польща, країни Балтії, Україна, Молдова, США і Данія. «Поява Nord Stream 2 матиме катастрофічні наслідки для енергетичної безпеки Європейського Союзу і збільшить залежність ЄС від російського «Газпрому», який вже постачає близько третини обсягів газу в ЄС», – повідомив тодішній міністр закордонних справ України П. Клімкін [9].

Основними ж механізмами взаємодії з Україною офіційний Берлін вважав економічні зв'язки й секторальну співпрацю.

Про український порядок денний майже не йшлося й у концептуальних документах зовнішньої політики ФРН. Приміром, у коаліційній угоді 18-го скликання Бундестагу Україна згадується лише в контексті Європейської політики сусідства.

Ситуація змінилася лише після початку російської анексії Кримського півострова та агресії на Донбасі. Програми основних політичних сил до виборів до Бундестагу, що відбулися 24 вересня 2017 року, містять згадки про врегулювання "української кризи", засудження агресивних дій РФ та участь Німеччини у "нормандському форматі".

Виняток становлять документи партій "Ліві" та "Альтернатива для Німеччини", риторика яких тяжіє до позиції офіційного Кремля.

Одночасно російська агресія проти України слугувала чинником трансформації механізмів політичного діалогу між Німеччиною та Україною.

По-перше, через ці події в числі механізмів українсько-німецької взаємодії активно почали застосовуватися політичні консультації. В цьому контексті слід згадати численні переговори та заснування в червні 2014 року "нормандського переговорного формату" з врегулювання кризи на Сході України за участі України, Німеччини, Франції та РФ.

Для Німеччини участь у ньому є засобом ствердження пріоритетності європейського виміру в зовнішній політиці. Для України ж діалог з німецькою стороною дає змогу розглядати російську агресію в контексті європейської безпеки [11].

По-друге, зазнав трансформації вимір українсько-німецьких відносин, пов'язаних з ЄС. Йдеться про діалог щодо імплементації *Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом*.

Для німецької сторони цей процес становить інтерес, оскільки дозволяє зміцнити вплив Союзу в Східній Європі й наростити обсяги економічної та секторальної співпраці з Україною.

По-третьє, зазначене питання видається актуальним для німецької політики на тлі триваючої геостратегічної фрагментації інтеграційного простору ЄС. Гостроти йому додають економічні втрати, понесені після запровадження санкцій. Останні завдали економіці ФРН збитків у близько 11,1 млрд євро з 2014 по 2016 роки.

Водночас, на переконання Ангели Меркель, санкції є свідченням "нормативної сили" ЄС.

По-четверте, німецька сторона підтримала розширення зв'язків нашої держави з НАТО та створення трастових фондів з допомоги Україні під час саміту в Уельсі у вересні 2014 р., а також рішення щодо надання Україні Комплексного пакету допомоги з реформування сектора оборони, погодженого на саміті у Варшаві в липні 2016 р.

Свідченням поступових змін на концептуальному рівні зовнішньої політики щодо України є визнання Німеччиною РФ викликом для власної безпеки в новій редакції "Білої книги" з оборонних питань 2016 р.

Таким чином, попри той факт, що український вектор не був чітко концептуалізований в системі зовнішньої політики Німеччини, в умовах російської агресії Берлін взяв курс на підтримку України [11].

Це призвело до трансформації українсько-німецьких зв'язків із постановом в їх рамках політичного виміру, пов'язаного як з врегулюванням конфлікту на Сході України, так і з взаємодією в сфері безпеки та імплементацією Угоди про асоціацію.

Як наслідок, нинішній рівень українсько-німецьких зв'язків є безпрецедентно високим [5].

На сьогоднішній день у політичних силах Німеччини завершився процес зміни керівництва. Обрання Крамп-Карренбауер на пост лідерки ХДС у грудні 2018 р. та прихід Маркуса Зьодера до керма Християнсько-соціального союзу (ХСС) в січні 2019 р. завершили «зміну влади» в політичних силах «великої коаліції» — блоці ХДС/ХСС та Соціал-демократичній партії (СДПН). На партії «великої коаліції», як і на інші німецькі політсили, панує післявиборча атмосфера. 6 травня відбулися вибори до Європарламенту. Паралельно з ними пройдуть вибори до міської ради в Бремені. Пізніше, 1 вересня і 27 жовтня, відбудуться вибори в трьох «східних землях» — Бранденбурзі, Саксонії та Тюрингії відповідно.

Тож партіям нового-старого альянсу треба терміново шукати теми й меседжі для роботи з виборцями. І майбутнє євроінтеграції — чи не найочевидніша тема напередодні перегонів до Європарламенту. Чим, власне, й скористалася очільниця ХДС.

Що ж пропонує Крамп-Карренбауер? Більшість тез, які вона викладає у власній колонці, так чи інакше змістовно близькі до тексту коаліційної угоди або взагалі повторюють окремі з її формулювань. До таких, зокрема, можна віднести апеляції до «європейського мирного проекту», «унікальної історії успіху ЄС» та «солідарності на базі цінностей демократії та правової держави».

Окрім того, з коаліційного договору до статті лідера християнських демократів перекочували прагнення до ширшого залучення громадян до прийняття рішень на рівні ЄС, прискорення самих процедур прийняття рішень та наміри про перетворення ЄС на «простір інновацій».

Більше того, Крамп-Карренбауер наголосила на необхідності таких задекларованих німецькими коаліціантами кроків, як розширення оподаткування великих корпорацій, розбудова спільних інвестиційних механізмів на рівні ЄС, поліпшення функціонування спільних зовнішньополітичних та безпекових механізмів ЄС і, зрештою, подальша розбудова спільної кліматичної політики.

Водночас голова ХДС деталізує викладені в угоді положення про зміцнення внутрішньої безпеки ЄС та солідаризується з твердженням французького президента про необхідність вироблення спільних механізмів управління зовнішніми кордонами Союзу. В той час як канцлер з соціал-демократами апелюють до європейської солідарності, Крамп-Карренбауер критикує Європейський Союз за «централізм та європейський етатизм».

Тож не дивно, що низку кроків, котрі так чи інакше пропонує французький президент, голова християнських демократів прямо назвала неправильними. Передовсім це стосується традиційно чутливої для

Німеччини фінансової тематики, адже очільниця ХДС вважає помилковими наміри з упровадження спільного управління боргами в рамках єврозони.

Іншою «помилкою» Крамп-Карренбауер вважає «європеїзацію» систем соціального забезпечення та мінімальних заробітних плат.

У цьому разі новий лідер християнських демократів суперечить не лише главі французької держави. Вона прямо каже «ні» виконанню положень власного ж коаліційного договору [10].

Список використаних джерел

1. Кривонос Р. А. Німеччина у структурі європейської співпраці: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський ун-т», 2004. С. 73-75.
2. Ющенко і Меркель: необхідно продовжувати переговори Україна-НАТО. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1185128.html>
3. ФРН – стабілізуючий чинник та рушійна сила у становленні і розвитку європейської демократичної України URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/frg-stabilizirujushhij-faktor-i-dvizhushhaja-sila-2/>
4. Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Alexander S. Neu... undder Fraktion. Assoziierungs abkommen zwischen der Ukraine und der Europaischen Union. URL: <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/010/1801083.pdf>
5. Україна у німецькому фокусі: як змінялася позиція Берліна. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/03/21/7079125/>
6. Газ без визи. URL: <https://rg.ru/2011/11/08/potok-site.html>
7. Северный поток-2: опасность проекта для Украины недооценили. URL: <https://politeka.net/news/economics/731217-severnyj-potok-2-opasnost-proekta-dlja-ukrainy>
8. European Commission “Nord Stream II”. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-18-1285_en.htm
9. Ukraine gas firm says Russians delaying gas talks as they spur work on Nord Stream II. URL: <https://www.reuters.com/article/russia-ukraine-gas/ukraine-gas-firm-says-russians-delaying-gas-talks-as-they-spur-work-on-nord-stream-2-idUSL8N1ZL32Z>
10. Німецька відповідь Макрону: як наступниця Меркель бачить майбутнє ЄС. URL: <https://lexinform.com.ua/v-sviti/nimetska-vidpovid-makronu-yak-nastupnytsya-merkel-bachyt-majbutnye-yes/>
11. Кудряченко А. Україна – Німеччина: вектор співдії . Віче. 1993. №7. С. 149-157.

REFERENCES

1. Kryvonos, R. A. (2004). *Nimechchyna u strukturi yevropeys'koyi spivpratsi [Germany in the structure of European cooperation]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyy un-t» [in Ukrainian].
2. Yushchenko i Merkel': neobkhidno prodovzhuvaty perehovory Ukrayina-NATO [Yushchenko and Merkel: Ukraine-NATO talks must continue]. *radiosvoboda.org*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/1185128.html> [in Ukrainian].
3. FRN – stabilizuyuchy chynnyk ta rushyina syla u stanovlenni i rozvytku yevropeys'koyi demokratychnoyi Ukrayiny [Germany is a stabilizing factor and a driving force in the formation and development of European democratic Ukraine]. *bintel.com.ua*. Retrieved from <http://bintel.com.ua/uk/article/frg-stabilizirujushhij-faktor-i-dvizhushhaja-sila-2/> [in Ukrainian].
4. Kleine Anfrage der Abgeordneten Dr. Alexander S. Neu... undder Fraktion. Assoziierungs abkommen zwischen der Ukraine und der Europaischen Union. Retrieved from <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/010/1801083.pdf> [in German].
5. Ukrayina u nimets'komu fokusi: yak minyalasya pozytsiya Berlina [Ukraine in German Focus: How Berlin's Position Changed]. *euointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/articles/2018/03/21/7079125/> [in Ukrainian].
6. Gaz bez vizy [Gas without a visa]. *rg.ru*. Retrieved from <https://rg.ru/2011/11/08/potok-site.html> [in Russian].
7. Severnyy potok-2: opasnost' proyekta dlya Ukrainy nedootsinili [Nord Stream-2: the danger of the project for Ukraine was underestimated]. *politeka.net*. Retrieved from <https://politeka.net/news/economics/731217-severnyj-potok-2-opasnost-proekta-dlja-ukrainy> [in English].
8. European Commission “Nord Stream II”. *europa.eu*. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-18-1285_en.htm [in English].
9. Ukraine gas firm says Russians delaying gas talks as they spur work on Nord Stream II. *reuters.com*. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/russia-ukraine-gas/ukraine-gas-firm-says-russians-delaying-gas-talks-as-they-spur-work-on-nord-stream-2-idUSL8N1ZL32Z> [in English].
10. Nimets'ka vidpovid' Makronu: yak nastupnytsya Merkel' bachyt' maybutnye YES [Macron's German response: Merkel's successor sees the future of the EU]. *lexinform.com.ua*. Retrieved from <https://lexinform.com.ua/v-sviti/nimetska-vidpovid-makronu-yak-nastupnytsya-merkel-bachyt-majbutnye-yes/> [in Ukrainian].
11. Kudryachenko, A. (1993). Ukrayina – Nimechchyna: vektor spivdiyi [Ukraine - Germany: vector of cooperation]. *Viche*, 7, 149-157 [in Ukrainian].